

Լուս. Շիրազյան

ՀԵՐՈՍԻ ԿԵՐԱԴԱՐՁԸ

ԱԼ. ՇԻՐՎԱՆԶԱԴԵ

Հ Ե Ր Ո Ս Ի
Վ Ե Ր Ա Դ Ա Ր Զ Ը

ՀԱՅԿԱՊԵՏԱԳՐԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԲՕՒՄԱՆԻՍՏԻԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

Հ Ա Յ Պ Ե Տ Հ Ր Ա Տ

ՀԼԿԵՄ ԿԵՆՏԿՈՄԻՆ ԿԻՑ ՄԱՆԿԱ-ՊԱՏԱՆԵԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱԺԻՆ
Ե Ր Ե Վ Ա Ն 1949

Շապիկը և Ֆրոնտիսկեր՝ Հովհ. ՇԱՎԱՐՇԻ

Ա.Մ. ՇԻՐՎԱՆՅԱԶԵ
ВОЗВРАЩЕНИЕ ГЕРОЯ

(На армянском языке)
Армгиз, Ереван, 1949 г.

ՀԵՐՈՍԻ ՎԵՐԱԴԱՐՁԱՐ

Ազգերի ահռելի պատերազմը տակն ու վրա արավ Մագդալինա Մաքայանի կյանքը: Ապրել էր նա մինչև այդ ժամանակ անդորր, անգույն, անարյուն, բայց երջանիկ կյանքով: Սիրե՞լ էր նա իր ամուսնուն՝ պնպես, ինչպես սիրում է կինը տղամարդուն: Սիրվե՞լ էր, արդյոք, նրանից: Ինքներդ դատեցեք: Տասնևութ տարեկան մի շատ սովորական, շատ պարզ աղջիկ էր, ոչ հիմար և ոչ էլ շատ խելոք, երբ ամուսնացավ «պողպորուչիկ» Լևոն Մաքայանի՝ հետ: Ամուսնացավ առանց երկար մտածելու և երկար տատանվելու, որովհետև արդեն մանուկ հասակից լսել էր, որ երբ ոչ հարուստ մի ընտանիքի աղջիկ դպրոցն ավարտում է, երբ դիտե քիչ թե շատ նվազել դաշնամուր, պարել, զվարճախոսել, պետք է ամուսնանա, եթե չի ուզում իր ծնողների համար ավելորդ բեռ դառնալ:

Այոպես թե այնպես, Մագդալինան իրան անբախտ չէր զգում, ինչպես չի կարող անբախտ զգալ իրեն մի հավ, որ ունի առատ կուտ և տաք բուն: Նա նույնիսկ երջանիկ համարեց իրեն այն պահից, երբ ունեցավ առաջին զավակը և երկու տարի չանցած՝ երկրորդը—մեկը տղա, մյուսը աղջիկ: Եվ իր ամբողջ էությամբ անրաժան նվիրվեց նրանց: Այնպես, ինչպես կարող է նվիրվել միայն այն էակը, որ կյանքի խորհուրդը պարփակել է ընտանեկան սահմանափակ շրջանակի մեջ: Նա մոռացավ ամենքին և ամին ինչ, որ կապ չուներ իր զավակների ճակատագրի հետ: Նրա դաշնամուրի կափարիչն օրերով և շաբաթներով չէր քարձրանում: Հագնվում էր անփուլթ, առանց որևէ

ուչադրություն դարձնելու իր արտաքինի վրա: Նույն-
իսկ ամուսինը դարձավ նրա աչքում մի տեսակ շնչավոր
մեքենա, որ ստեղծված է գործելու միայն և միմիայն
երեսաների համար և որ չի կարող նրանցից դուրս ու-
նենալ ոչ հոգս, ոչ ցանկություն:

— Գիտե՞ս, Արզար,—ասում էր նա մայրական
անզուսպ և կույր զգացման բուռն գրգռման պահե-
րին, գրկելով մի ձեռով մեծ, մյուսով փոքր զավա-
կին,—եթե տերը մի՛ արասցե, սրանց մի բան պատա-
հի, ես առանց մի վայրկյան տատանվելու, ինձ կսպա-
նեմ:

— Լավ, հիմար—հիմար մի՛ դուրս տա,—կրկնում
էր Արզարը, հանգիստ ժպտալով այն լայն, պայծառ
ժպիտով, որ միայն անկեղծ և բարեսիրտ մարդկանց է
պարգևված և որ մի առանձին գրավչություն է տալիս
նրանց դեմքերին, որքան ևս տգեղ, որքան ևս այ-
լանդակ լինեն նրանք:

Այսպես ապրեց Մազդալինան ինը տարի, միշտ
հանգիստ, միշտ անվրդով, ինչպես մի անգամ արդեն
իր ուղին հարթած դաշտային գետակ:

Մի օր Արզարը տուն եկավ հուզված և, թուրն
ուսից վար դնելով, ասաց.

— Ա՛հ, վերջապես:

— Ի՞նչ է պատահել,—հարցրեց Մազդալինան, որ
այդ ժամանակ զբաղված էր փոքր երեսայի հագուս-
տը փոխելով:

— Ձորաժողով է հայտարարված:

— Ձորաժողով,—արտասանեց Մազդալինան ան-
գիտակցաբար, առանց նայելու ամուսնու երեսին:

— Այո, սիրելիս: Եվ շատ հավանական է, որ
մեր գունդն էլ ուղարկեն, հետևաբար և՛ ինձ:

— Ո՞ւր պիտի ուղարկեն,—հարցրեց Մազդալի-

նան, տակաւին լավ չըմբռնելով հաղորդված լուրի ամբողջ լրջութիւնը:—Ի՞նչ ես ուզում ասել:

— Ուզում եմ ասել, որ պատերազմ է լինելու:

— Պատերազմ:

Մագդալինան բաց թողեց երեսային և իր խոշոր, սևորակ աչքերը, որ այնքան դեղեցիկ էին և այնքան միամիտ, հառեց ամուսնու երեսին: Այն միտքը, թե Արզարը պիտի գնա պատերազմի դաշտը, թվաց նրան այնքան տարօրինակ, որ նա կարծեց, թե ամուսինը մի չար կատակ է անում:

Նա հարցրեց.

— Այդ ի՞նչ է նշանակում:

— Այդ նշանակում է, սիրելիս, որ ես կամ մի քանի ամսից հետո կվերադառնամ, կամ երբեք չեմ վերադառնա: Ես չէի ուզում հանկարծակի հայտնել, բայց քանի որ այնքան քաջ եղար, որ առաջին լուրը լսեցիր առանց ուշաթափվելու, կասեմ, արդեն որոշված է մեզ քաղաքիկել:

— Ո՞ւր:

— Հայտնի չէ:

— Ե՞րբ:

— Տասն օրից հետո:

Մագդալինան գլուխը թեքեց կրծքին, տխուր հառաչեց և, մի փոքր անցած, շարունակեց.

— Իսկ երեսանե՞րը...

— Իսկ երեսաները կշարունակեն պատերազմել քեզ հետ,—հեզնեց Արզարը նույն զվարթ եղանակով:

— Դու կատակ ես անում, բայց իմ հոգին միանգամայն տակն ու վրա եղավ: Ձե՞ որ դու կարող ես վիրավորվել:

— Կարող է պատահել:

— Նույնիսկ սպանվել:

— Այդ էլ մի անսպասելի բան չէ:

— Հետո՞:

— Հետո ի՞նչ: Դու կլինես երիտասարդ հետաքրքրական այրի: Երևակայում եմ, ինչպես սազ կգա քեզ

սգազդեատը: Կարող եմ այժմյանից երաշխավորել, որ դու կունենաս բազմաթիվ երկրպագուներ...

Եվ Աբգարը բարձրաձայն ծիծաղեց, ցույց տալով հաստ շրթունքների տակից սպիտակ, մաքուր, առողջ ատամները շարքերը:

— Լռի՛ր, — դռնեց Մազդալինան, — անկեղծ վրդովվելով, — ինձ անհանդատացնում է երեխաների վիճակը:

Աբգարը բացատրեց, թե երեխաները կալահվեն տվելի լավ, քան մինչև այժմ: Պատերազմի ժամանակ զինվորականների ոռճիկներն ավելացվում են: Մազդալինան կատրնա Աբգարի այժմյան ամսականը, իսկ ավելացումը նրան բավական է: Պատերազմի վայրում փող ծախսելու համար մեծ պետքեր չկան: Այնուհետև, չէ՞ որ նրա հայրական երկու զույգ կիսախարխուլ խանութների վարձքն էլ կա Մազդալինայի համար:

— Ես այդ մասին չեմ մտածում, — ընդհատեց Մազդալինան, — այլ...

— Այլ ի՞նչ:

— Ես երեակայել չեմ կարող, թե ինչպես կարելի է առանց քեզ ապրել: Երեխաներն առանց իրենց հո՞ր... ոչ, ոչ, դու ամեն բան կատակ ես դարձնում: Լավ մտածիր: Նրանք կարող են քո կարոտից հիվանդանալ, կարող են մինչև անդամ...

— Լավ, մի երկարացնի, — ընդհատեց Աբգարը, — երեխաներն առհասարակ շատ հեշտ են ընտելանում իրենց վիճակի փոփոխությանը: Անցյալի հիշատակը նրանց համար վառուղի ծուխ է, կար և վայրկյան չանցած չքացավ:

Եվ նա շարունակեց համոզել Մազդալինային հաշտվել հանդամանքների հետ: Կան մարդու համար պարտականութուններ, որոնց կատարելը բարձր է, քան ամեն մի երջանկություն, քան նույն ինքը կյանքը: Նա շատ ուրախ է, որ, վերջապես, թշնամու երես պիտի տեսնե: Լինել զինվորական ամբողջ 15 տարի և փառադի հոտ չզգալ, ամոթալի է: Իսկական զինվորականը նա է, որ հոգին պատերազմի դաշտումն է ավան-

դում: Գոնե նրա գալախներն ապագայում պարծանքով կասեն, որ իրենց հայրը մեռավ ինչպես մարդ և ոչ թե սատկեց ինչպես սլառավ սքաղաղ հավաքնում:

Մադգալինան հողու խորքում մի առ մի հերքեց Արգարի բոլոր առարկությունները, այնքան վայրենի էր նրա համար սպանելու կամ սպանվելու գաղափարը: Բայց չհակաճառեց: Նա զգաց, որ ներկա դեպքում հակաճառությունը կլինի ապարդյուն և ոչ պատվարեր մի տակավին երիտասարդ զինվորականի կնոջ համար:

Հետևյալ առավոտից նա սկսեց զբաղվել Արգարի ճերմակեղենը կարգի բերելով: Հետզհետե նա հաշտվեց պատերազմի անհրաժեշտության մտքի հետ, որ այնքան ջերմեռանդ պաշտպանում էր Արգարը, և այլևս գաղարեց բողոքել ճակատագրի դեմ:

Ուղեորության օրը Մադգալինան երեխաների հետ դնաց երկաթուղու կայարանը Արգարին ճանապարհ դնելու: Նա կարողացավ կատարել ամուսնու խիստ պատվերը՝ հրաժեշտի պահին ոչ միայն լաց չլինել կամ տխուր դեմք ցույց չտալ, այլև աշխատել երևալ ուրախ ու զվարթ...

— Դու դիտես, որ ես մի քիչ ազդասեր եմ, — ասաց Արգարը կես լուրջ և կես կատակով. — չեմ ուզում, որ օտարները կարծեն, թե հայ կինը պակաս քաջ է, քան մյուս ազգերի կանայք:

Եվ նա հիացավ Մադգալինայի սառնասրտությամբ, երբ հասավ հրաժեշտի վերջին րոպեն:

Բայց երբ Մադգալինան տուն վերադարձավ, երբ աղախինը սամովարը ներս բերեց, երբ երեխաները, կարծես բնազդաբար դուշակելով իրենց մոր հոգեկան դրությունը՝ լուռ նստեցին սեղանի քով, երբ այլևս չերևաց Արգարի միշտ պայծառ, միշտ կենսախինդ, միշտ ժպտուն դեմքը, երբ չլավեց նրա քիչ խուլ, բայց

մեղմ, համակրելի բարիտոնը, մի անսովոր, ծանր վիշտ համակեց նրա հոգին: Թվաց նրան, որ այն, ինչ որ եղել է ինը տարի շարունակ, անցավ, զնաց անվերադառնալի, որ մի ինչ—որ աներևույթ գորություն մի ուժգին հարվածով կտրեց նրա գոյության սովորական ընթացքը, որ այնքան սահուն էր, այնքան անաղմուկ և երջանիկ իր անգունության մեջ: Թվաց նրան, որ այդ օրից առ միշտ անհետացավ խաղաղության հովանավոր հրեշտակն այս համեստ, անդորր կացարանից, ուր ոչ մի երկպառակություն տեղի չէր ունեցել, ուր ոչ մի կծու, վիրավորական խոսք չէր արտասանվել ինը տարվա ընթացքում:

Անհետացավ, և նրա տեղն եկավ նստեց մի անկոչ հյուր, դաժան, անողոք, զարհուրելի սովերը պատերազմ կոչված հրեշի՝ պատերազմ տարված զինվորականի որբացյալ ընտանիքում: Մի սոսկալի մղձավանջ, որ իր լռությամբ իսկ պիտի թունավորի նրա կյանքը և խափանե այդ փոքրիկ, այդ անմեղ էակների բախտը, որ այնքան ապահով, այնքան անձեռնմխելի էր թվում մինչև այժմ:

Եվ նա չկարողանալով իրեն զսպել, թողեց երեսխաներին, անցավ սեղանատնից ննջարան, ընկավ երեսն ի վար անկողնակալի վրա և սկսեց դառն հեկեկալ, դլուխը թաղելով բարձի մեջ, որպեսզի ձայնը չհասնի երեսխաներին: Հեկեկալ այնպես, ինչպես հեկեկում էր մանուկ հասակում, երբ խլում էին նրանից իր սիրած խաղալիքը:

— Մամա, լաց մի լինիր, բավական է,—լսեց նա հանկարծ և անմիջապես գլուխը բարձրացրեց, աչքերը սրբեց, աչխատելով թաքցնել իր վիշտը:

Նրա առջև կանգնած էր վեց տարեկան Գարիկը: Գեր, առողջ, զվարթ, ժպտուն՝ կատարելապես իր հայրը:

Մայրը գրկեց նրա գլուխը, սեղմեց կրծքին և ջերմազին համբուրեց արագ-արագ արտասանելով:

— Ոչինչ, բալիկս, ոչինչ: Ես լաց չեմ լինում: Ընդհակառակը, ծիծաղում էի: Գիտես ինչո՞ւ: Միտս եկավ այն փոքրահասակ, նիհար կողակը մեծ մորուքով, մեծ փափախով, որ աշխատում էր իր ընկերների պես մեծ երևալ: Հիշո՞ւմ ես՝ ինչպես նրա երկար դաշույնը փաթաթվում էր ոտներին:

Բայց զգայուն մանուկը չհավատաց մոր կեղծիքին և չծիծաղեց:

— Մամա, պապան որտե՞ղ գնաց, — հարցրեց նա, ձեռիկը դնելով մոր հերարձակ գլխի վրա:

— Չգիտեմ:

— Ինչո՞ւ գնաց:

— Չգիտեմ:

— Հա, հասկանում եմ, դու ինձանից թաքցնում ես: Ասում ես, երեխա է, թող չիմանա:

— Լավ, մի մտածի, պապան շուտով կվերադառնա:

— Ձէ, մամա, նա շուտով չի վերադառնա: Եթե ուզում ես իմանալ, նա կարող է իսկի էլ չվերադառնալ, գիտես իսկի էլ... Մագդալինան ցնցվեց սարսափից: Մանկան խոսքերը նրան թվացին ինչ-որ նախազուշակում:

— Սուս, լեզուդ կկտրեմ, — դռնեց նա, ձեռքով փակելով Գարիկի բերանը:

Կարծես դրանով ուզում էր առաջն առնել մի դժբախտության, որի նախազգացումն ինքն էլ ուներ հոգու խորքում:

Բայց մանուկը չզսպեց իրեն:

— Մամա, — շարունակեց նա, — դու կարծում ես, ես հիմար եմ, ոչինչ չգիտեմ: Դենչիկը ինձ բռնորոն ասել է:

— Ի՞նչ է ասել քեզ այդ հիմարը:

— Իսկի էլ հիմար չէ Գերմոգենը: Նա ինձանից խելոք է: Նա ասում էր, որ պապան գնում է գերմա-

նացիների հետ կռվելու: Կայսրն է հրամայել: Ասել է՝
կոտորեցեք այդ երշիկ ուտողներին, շատ են երես ա-
ռել: Օ՛հ, իմ պապան քաջ է, ոչ ոքից չի վախենա: Նա
այդ գերմանացիների գլուխները կկտրե իր թրով: Դու
մի անհանգստանա, կտեսնես:

— Այո, իհարկե, պապան քաջ է, ես նրա մասին
չեմ վախենում, — քաջալերեց Մազդալինան փոքրիկին:

Հյուսիսային նահանգական մի քաղաքից ստացվեց
հետևյալ հեռագիրը.

«Հասա ողջ—առողջ: Գնում ենք ավելի հեռու: Համ-
բուրում եմ: Գրիր իմ թողած հասցեով: Արգար»:

Այս հեռագրին հաջորդեց առաջին նամակը, որին
հետևեց երկրորդը, ապա երրորդը և այնուհետև Ար-
գարը լռեց...

Այդ պահից ահա սկսվեցին Մազդալինայի իսկական
տանջանքները: Մեկը մյուսից չար կասկածներ և են-
թադրություններ պաշարեցին նրան որպես թունավոր
սողուններ: Մեկը մյուսից զարհուրելի տեսիլներ պատ-
կերացան նրա առջև որպես գերեզմանային ուրվական-
ներ:

Հանուն զավակների հանգստության նա հերոսա-
կան ճիգեր էր գործ դնում իր հոգու տառապանքները
թաքցնելու համար: Մերթ այդ աջողվում էր նրան,
բայց հաճախ՝ ոչ: Եվ քիչ անգամ չէր արտասվել նա,
նույնիսկ երեխաների ներկայությամբ:

Ամեն օր փոստ ստացվելու ժամանակին նստում
էր լուսամուտի առջև, նայում էր դեպի բակը, սրտի
բարախումով սպասում նամակի: Գալիս էր փոստա-

բերը, անցնում էր դեպի հարևանները, և նրա հարցին չարունակ պատասխանում էր սառնարյուն.

— Չկա, տիկին:

Ամեն առավոտ նա աղախնին ուղարկում էր հեռագրեր ու լրագրեր գնելու, կարդում էր ծայրեծայր բոլորը, ինչ որ պատերազմին էր վերաբերում, հուսալով գտնել որևէ տեղեկություն, եթե ոչ Արգարի, գոնե այն գնդի մասին, որին նա պատկանում էր: Եվ ոչ մի լուր: Նա գիտեր, որ պատերազմը մեծ է, անօրինակ, որ միլիոնների բանակներ են դուրս եկել իրարու դեմ, որ մի ինչ-որ գունդ մի բուռը ջուր է վիթխարի հեղեղի մեջ. նա գիտեր, որ մարդիկ սպանվում, վիրավորվում, գերի են վերցվում տասնյակ հազարներով, քայքայ և այնպես չէր դադարում հուսալ ծովի ամպում գտնել այն միակ հատիկը, որ ամենից փայլունն էր նրա համար, ամենից դնահատելին:

Լրագրեր կարդալով, հարկավ, այժմ նա գիտեր՝ որտեղից է առաջացել այդ դժոխային ողբերգությունը: Եվ այն էակը, որի անարատ բերանը մինչև այդ ժամանակ չէր արտասանել մի կոշտ բառ անգամ, այժմ կծու դարձվածքներով անիծում էր նրան, որին անիծում էին անխտիր ամենքը—Վիլհելմ Հոենցոլլերնին: Մի անձանոթ մարդու, որի մասին նա մինչև պատերազմ ոչ մի դադափար չուներ, վասնզի երբեք չէր հետաքրքրվել քաղաքականությամբ: Անիծում էր ոչ միայն նրան, այլև նրա զավակներին, կնոջը, ցեղը, ազգը, երկիրը և այն օդը, որ նա շնչում է:

Նրա ատելությունը դեպի Գերմանիան և գերամանացիներն այնտեղը հասավ, որ սկսեց թշնամարար նայել և այն գաղթական գերմանուհուն, որ ինը տարի անընդհատ ամեն օր կաթ էր բերում նրա համար: Եվ այսպես, չարությունը ճանապարհ գտավ դեպի մի սիրտ, որ երբեք ոչ ոքի դեմ ոխ և ատելություն չէր ունեցել: Նա գիշեր-ցերեկ աղերսում էր աստծուն լինել անողոք վրիժառու դեպի մի ազգ, որին չէր ճանաչել ոչ լավ և ոչ վատ կողմից:

Այդպես անցկացրեց Մազդալինան պատերազմի առաջին ամիսը: Այնուհետև փոքր առ փոքր մեղմացավ նրա հոգեկան փոթորիկը, և սովորական առողջ բանականությունը, որից զուրկ չէր, տակավ առ տակավ տիրացավ իր սրբազան իրավունքներին: Վրեժի, ատելության և անգոր չարության քառսի մեջ նա կարողացավ գտնել արդարամիտ դատողության թելը և բռնեց նրա ծայրից տկար ձեռներով: Ոչ այնքան գիտակցաբար, որքան բնազդաբար:

Նա մտածեց, որ անմտություն և խղճի դեմ դավադրություն է մեկ մարդու կամ մի քանիսի հանցանքը տարածել մի ամբողջ ազգի վրա: Չէ՞ որ մարդկային անհուն բազմության ճակատագիրն ամենուրեք գտնվում է մի բուռն անհատների ձեռքերում: Չէ՞ որ երբ իշխաններն ու զորավարները հրամայում են, ծառաներն ու թույլերը ստիպված են կատարել նրանց հրամանը, որքան ևս անմիտ, որքան ևս անհեթեթ լինի այդ հրամանը:

Ամեն օր նա դողդոջուն ձեռներով բաց անելով տեղական լրագիրը՝ նախ և առաջ աչքի էր անցկացնում սպանվածների և վիրավորվածների անվերջ ցուցակները: Երբ հասնում էր Մ. տառին, մի պահ կանգ էր առնում. նրա ձեռները թուլանում էին ու լրագիրը բաց թողնում ծնկների վրա: Նրա տառապող սիրտը սկսում էր այնպես ուժգին բաբախել, որ կարծես, ձգտում էր դուրս սպրդել կրծքի տակից, ինչպես նոր ձերբակալված թռչունը վանդակից:

Մի առավոտ աղախինը, որ երեխաներին տարել էր իրենց տատի մոտ և նոր վերադարձել էր խոհանոց, հանկարծ լսեց մի բարձր ու սուր ճիչ:

Նա խսկույն վազեց սեղանատուն, որտեղից լսվեց ճիչը:

Այնտեղ, լուսամուտի առջև առավոտյան արեղակի մեղմ ճառագայթների տակ, օրվա լրագիրը ձեռքում՝ ձգված էր Մազդալինյան անշնչացած։ Չարիքը գուշակելով՝ չփոթված աղախինը վազեց պատշգամբ և բարձրաձայն օգնություն կանչեց։ Ապա, վերադառնալով, չոքեց տիրուհու մոտ։

Նկան մի քանի հարևան կանայք, և աղախինը նրանց օգնությամբ ուշքի բերեց Մազդալինային ու նստեցրեց թախտի վրա։ Նա գունատ էր ինչպես ճերմակ կտավ։ Նրա կապտած շրթունքները կպել էին ատամներին և դողդողում էին։

— Ի՞նչ պատահեց, — գոչեցին հարևան կանայք, արդեն լրագրից գուշակելով, թե ինչ կարող է պատահած լինել։

— Նրան սպանել են, — հազիվ կարողացավ արտասանել Մազդալինյան և նորից ուշաթափվեց։

Նրբ նորից ուշքի բերեցին նրան, սկսեց դառնազին հեկեկալ, արտասանելով.

— Ես նախազգում էի, գիտեի, որ նա սպանվելու է։

Ոչ ոք չխանգարեց նրա հեկեկանքը, զգալով, որ նման դեպքերում մխիթարական խոսքերն անգոր են։ Աղախինը վազեց դժբախտ լուրը Մազդալինայի ծնողներին հայտնելու, պատվեր ստանալով երեխաներին ոչինչ չասել և չբերել տուն։

Նկան ծնողները։ Մայրն իր հեկեկանքն խառնեց դստեր հեկեկանքին։ Իսկ հայրն ասաց, թե լրագրերի ցուցակին հավատալ չի կարելի, թե հարկավոր է շտաբում տեղեկանալ։ Նվ ինքը շտապեց տեղեկանալու։

Կես ժամ անցած նա բերեց դժբախտ լուրի հաստատությունը։ Այո, շտաբում ստացված ցուցակի մեջ կա մի պորուչիկ Արգար Մաքայան անունով։ Սպանված է նա անկասկած Լեմբերգի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտերից մեկում...

Մազդալինյան պահանջեց, որ հեռագրվի այն զորաբանակի հրամանատարին, որին պատկանում էր Ար-

դարի գունդը: Երեք օր անցած ստացվեց հետևյալ հեռագիրը:

«Տեղեկացե՛ք կովկասյան շտաբում»:

Այլևս կասկած չմնաց:

Մազդալինան պահանջեց, որ Արգարի դիակը գտնվի և կովկաս բերվի: Պահանջը համարվեց անիրագործելի: Ասացին, որ պորուչիկը սպանված է երկու շաբաթ առաջ, որ անտարակույս նրան թաղել են հենց սպանման օրը, որ զուր կլինի ամեն ջանք նրա դիակը գտնելու և այլն և այլն...

Մազդալինան համոզվեց, որ, արդարև իր պահանջն անիրագործելի է: Նա բավականացավ սովորական հոգեհանգստով, հետևելով ուրիշների օրինակին:

Այլևս նա դադարեց հետաքրքրվել պատերազմով: Այլևս հեռագրերն ու լրագրերը կորցրին նրա աչքում իրենց նշանակութունը: Միակ կենդանի կապը, որ կար նրա և սոսկալի արհավիրքի միջև, կտրվեց: Չկա այդ կապը, չկա և արհավիրքը: Իսկ համայնական վիշտ կրելու համար նրա սիրտը տեղ չունի իր մեջ, այնքան խոշոր է անձնականը:

Եվ խորասուզվելով ինքն իր մեջ, նա չգիտեր՝ ինչ է կատարվում դրսի աշխարհում, չէր էլ ուզում իմանալ: Միակ բանը, որ նրան զբաղեցնում էր, բացի վրչտից, երեխաների վիճակն էր: Հարկավոր էր նրանց ապահովության մասին հոգալ: Երբ նրա հայրը գնաց ուր հարկն է տեղեկանալու, թե ինչ կարգադրություն կա սպանված օֆիցերների որբացյալ ընտանիքների վերաբերմամբ, պատասխան ստացավ, թե տակավին ոչ մի կարգադրություն չկա և թե բարձրագույն իշխանությունը անշուշտ օրե է հրաման կարձակե շուտով...

Մազդալինան չբողոքեց: Նա արեց այն, ինչ որ կարող էր անել. կրճատեց իր ծախքերը մինչև մինիմում:

Ով որ նրան ասաց, թե պատերազմում սպանված-
 ների մերձավորները որոշել են սգազգեստ չհագնել հա-
 փարակության տրամադրության վրա չներգործելու
 համար: Նա վրդովվեց, ասելով, թե ոչ ոքի վզին չի
 ուզում փաթաթել իր վիշտը և թող ոչ ոք էլ չխանդա-
 րի նրան իր վիշտը կրելու այնպես, ինչպես ինքն է կա-
 մենում: Եվ իր խոսքին հավատարիմ մնալով, նա դադա-
 րեց տնից դուրս գալ՝ ծանոթներին չհանդիպելու հա-
 մար: Նա դադարեց այցելել նույնիսկ իր ծնողներին ու
 քույրերին, որոնց կարեկցությունը նրան ավելի գրը-
 դում էր, քան սփոփում: Նա չէր ուզում անգամ ոչ
 ոքի ընդունել և չէր թաքցնում իր դժկամությունը, երբ
 մերձավորներն այցելում էին նրան:

Նա մեծացնել տվեց Արգարի ամենահաջող լուսա-
 նկարը, որ նկարված էր դեռ ամուսնությունից առաջ,
 դրեց սև շրջանակի մեջ և կախեց պատի վրա, Արգարի
 գրասեղանի վերև: Եվ դա եղավ նրա ամենասիրելի ըն-
 կերն ու խոսակիցը: Երեխաներից թաքուն նա նստում
 էր այդ լուսանկարի առջև երբեմն ժամերով, նայում
 էր նայում, հառաչում, արտասվում մեղմիկ, դարձյալ
 նայում: Մերթ ընդ մերթ նկարն այնքան կենդանանում
 էր, որ, կարծես, շունչ էր առնում և ձգտում էր դուրս
 գալ շրջանակից: Այդպիսի րոպեներին Մագդալինայի
 հոգու խորքից բարձրանում էր կասկածի թե հուսո
 նման մի բան և պաշարում նրան: Թվում էր նրան, որ
 ինքը և ամենքը մոլորության մեջ են, որ կատարում են
 հանցանքի հավասար մի սխալ, կարծելով, թե Արգարը
 մեռած է, որ խելառություն էր այդպես շուտ, առանց
 ստուգելու հավատալ նրա սպանմանը: Բայց անցնում
 էին րոպեները և ցնորքը չքանում էր՝ տեղի տալով
 կատարված իրողությանը...

Մի անգամ—պատահեց այս հոգեհանգստից ամիս
 ու կես անցած—Մագդալինան ննջարանում կրտսեր երե-

խայի համար չապիկ էր կարում, երբ Գարիկը սովորական աղմուկով հանկարծ ներս վազեց՝ գոչելով՝

— Մամա, այնտեղ մի մարդ ուղում է քեզ տեսնել:

— Ո՞վ է:

— Չհարցրի:

Մագդալինան կարը դրեց մի կողմ, հանդարտ վեր կացավ և դուրս եկավ սենյակից:

Պատշգամբի վրա կանգնած էր մի անծանոթ «կարմիր խաչի» հողազույն համազգեստով. աջ թևի վրա խաչի նշանը:

— Ի՞նչ եք կամենում, — հարցրեց Մագդալինան:

— Տիկին, դուկտոր Վարազդանովը ձեզ խնդրում է շնորհ բերել իր մոտ:

— Ո՞վ է դուկտոր Վարազդանովը:

— Հիվանդանոցի կառավարիչը:

— Ի՞նչ գործ ունի նա ինձ հետ:

— Չգիտեմ, — պատասխանեց անծանոթը, երեսը մի կողմ դարձնելով և նկատելու աստիճան շփոթվելով:

— Ասացեք դուկտորին, որ ես ժամանակ չունեմ տնից դուրս գալու, մանավանդ, որ ծանոթ չեմ նրա հետ:

— Բայց, տիկին, գործը շատ կարևոր է:

Մագդալինան նայեց նրա երեսին խորը հայացքով, զգալով ինչ-որ տարօրինակ կասկած:

— Ինչպես երևում է, դուք գիտեք՝ ինչու համար է ինձ կանչում դուկտորը, — ասաց դրական եղանակով: — Ինչո՞ւ եք թաքցնում, ասացեք:

— Տիկին, դուցե գիտեմ, բայց ինձ իրավունք չէ տրված ասելու: Եկեք և ինքներդ տեսեք: Ես արդեն կառք եմ բերել ձեզ համար: Կես ժամում նա մեզ կհասցնի հիվանդանոց:

— Ծառ լավ, — արտասանեց Մագդալինան, և շտապով հագնվեց ու դուրս եկավ անծանոթի հետ:

Ճանապարհին նա այլևս ոչ մի հարց չտվեց, վախենալով լսել մի վատ բան...

Կես ժամ անց քաղաքի ծայրում կառքը կանգ առավ մի մեծ շինության առջև, որ բաղկացած էր մի քանի մասերից:

Կարմիր խաչ կրողը նրան ընդարձակ բախով առաջնորդեց դեպի մեկը այդ մասերից և հրամայեց ներս մտնել:

Ընդունարանում, ուր նստած էին մի քանի կանայք տխուր դեմքերով, ձեռներում ունենալով զանազան կապոցներ, նրան դիմավորեց մի բարձրահասակ մարդ շատ նիհար դեմքով և ալեխառն միրուքով:

— Ներեցեք, տիկին, — ասաց նա, որ ինքը դոկտոր Վարազդանովն էր, — որ ես ձեզ նեղություն պատճառեցի, բայց այդ իմ կամքով չէր, այլ...

Դոկտորը մի վայրկյան կանգ առավ, տատանվեց, ապա իր չոր-չոր ու երկայն մատներով ուղղելով ակնոցը՝ ավելացրեց.

— Նախ քան մյուս սենյակ անցնելը, պատրաստվեցեք լսելու մի շատ ուրախ լուր... Ձեր ամուսինը, որին սպանված էիք համարում, կենդանի է:

— Կենդանի՞ է, — կրկնեց Մազդալինան իր լսողությանը չհավատալով...

— Այո, տիկին, կենդանի է և գտնվում է հարևան սենյակում:

— Բայց, դոկտոր, դուք այդ ուրախ լուրն այնքան էլ ուրախ եղանակով չեք հաղորդում ինձ...

— Մենք բժիշկներս պարտավոր ենք նման դեպքերում թաքցնել և՛ մեր ուրախությունը, և՛ մեր տխրությունը — խույս տվեց ուղիղ պատասխանից դոկտոր Վարազդանովը:

— Ես ուզում եմ նրան տեսնել իսկույն և եթ, — գոչեց Մազդալինան, քայլերն ուղղելով դեպի դռները:

— Մի րոպե, — արգելեց բժիշկը, բռնելով նրա թևը:

Նա գնաց հարևան սենյակը, դռները ծածկելով իր հետեից: Մի բոպե չանցած, վերադառնալով, ասաց.

— Այժմ կարող եք գնալ: Միայն խոսք տվեք, տիկին, որ ինչ էլ որ տեսնեք, պիտի զսպեք ձեզ և աշխատեք չսաստկացնել ձեր ամուսնու հուզմունքը: Տալի՞ս եք ազնիվ խոսք:

— Տալիս եմ, — ասաց Մազդալինյան դրական եղանակով, իրավ որ զսպելով իրան:

Դուկտորը դռները բաց անելով, ասաց.

— Մտեք:

Սենյակը, ուր մտավ Մազդալինյան, բավական ընդարձակ էր և խիստ լուսավոր: Երկու լուսամուտներից մեկի առջև, ձյունի նման ճերմակ պատի տակ դրված էր մի մաքուր անկողնակալ:

Ներս մտնելով, Մազդալինյան մի վայրկյան նայեց աջ ու ձախ, առաջին պահ ոչինչ չնկատելով լուսո առատության պատճառով: Գլխից քուլը, որ լուռ կանգնած էր լուսամուտի առջև, գլխի նշանով ցույց տվեց նրան անկողնակալը:

Մազդալինյան մոտեցավ: Այնտեղ պառկած էր Արգարը, ճերմակ վերմակով ծածկված մինչև կոկորդը: Նա լուռ ժպտում էր այն վայրկյանից, երբ Մազդալինյան տեսավ: Եթե չլինեք այդ բնորոշ ժպիտը, որ երևան հանեց նրա գեղեցիկ ատամների շարքերը, հազիվ թե Մազդալինյան առաջին պահ նրան Արգարի տեղն ընդուներ, այնքան կերպարանափոխվել էր պորուչիկը: Նրա միրուքը բավական երկարացել էր և տեղ-տեղ ճերմակել: Նրա մի ժամանակվա լիք-լիք գվարթ դեմքը նիհարել էր, գունատվել և ծածկվել խորը խորշերով:

Հիշելով դուկտոր Վարազդանովին տված խոսքը, Մազդալինյան ճիգն արավ և կարողացավ զսպել այն

առւր ճիչը, որ պատրաստ էր դուրս ժայթքելու ամիս
ու կեսվա տառապանքներից հոգնած կրծքից:

Նա միայն արտասանեց.

— Արգա՛ր:

Եվ թեքվելով համբուրվեց նրա հետ:

— Նստի՛ր, — ասաց Արգարը առաջվա խռպոտ բա-
րիտոնով, որ սակայն մի փոքր վայրենացած թվաց
Մազդալինային:

Գթուլթյան քույրն աթոռ մոտեցրեց և ինքը շտա-
պեց դուրս գալ սենյակից: Մազդալինան նստեց:

— Դեհ պատմի՛ր, այդ ինչ սոսկալի թյուրիմացու-
թյուն էր, — արտասանեց նա հուզված ձայնով, հազիվ
կարողանալով երևալ արի: — Ես քեզ սպանված էի հա-
մարում:

— Գիտեմ, դու մինչև անգամ հոգեհանգիստ ես
կատարել և սգազգեստ հաղել: Բայց նախ և առաջ ասա
երեխաներն առո՞ղջ են:

— Իմ սպանման լուրը, — ասաց Արգարը, մի քանի
վայրկյան լռելուց հետո, — այն հասարակ սխալներից է,
որ շատ սովորական են պատերազմի, մանավանդ այդ-
պիսի պատերազմի ժամանակ:

— Իսկ դու, որ գիտեիր, թե ի՞նչ վիշտ կարող է
ինձ պատճառել քո մահվան լուրը, ինչո՞ւ չհերքեցիր:

— Ես իմացա այն ժամանակ, երբ հերքելն ուշ էր,
որովհետև իմ հերքումից առաջ ես կարող էի այստեղ
գալ:

— Բայց ինչո՞ւ վերջին ժամանակները նամակ չէիր
գրում:

— Ձէի կարող գրել, որովհետև շարունակ կռիվ-
ների մեջ էի:

— Դու ծա՞նր ես վիրավորված:

Արգարը տատանվեց իսկույն պատասխանել: Հա-
յացքը հեռացնելով Մազդալինայից՝ նա արտասանեց.

— Իմ վերքերն արդեն բուժվել են:

— Բոլորովի՞ն...

— Բոլորովին, — պատասխանեց Արզարը ծանր հառաչելով, և նրա աչքերը լցվեցին արցունքով:

— Բայց ինչո՞ւ համար ես այստեղ պառկած: Ինչո՞ւ ուղղակի տուն չեմ եկել: Արզար, դու արտասովում ես, ի՞նչ գաղտնիք ունես, ասա:

— Ոչինչ, ոչինչ, — պատասխանեց Արզարը, աշխատելով ժպտալ արցունքի միջից:

— Ոչ-ոչ, ասա: Կա մի բան, որ ինձանից թաքցնում ես: Ես զգում եմ այդ: Դու ինձ խաբել չես կարող: Ասա, ես ուզում եմ իմանալ՝ ինչ էլ որ լինի, հասկանո՞ւմ ես, ինչ էլ որ լինի:

— Խոսք տուր ինձ, որ դու կգսպես քեզ, եթե հայտնեմ:

— Տալիս եմ:

— Խոսք տուր ինձ, որ չես զգվի ինձանից, ինչ որ էլ տեսնես:

— Լռիր, դու վիրավորում ես քեզ և ինձ:

— Բաց արա մի փոքր կուրծքս:

Մազդալինան զգուշությամբ մի փոքր հեռացրեց Արզարի կրծքից վերմակի ծայրը: Հողադույն կիտելի վրա երևաց մի սպիտակ խաչ:

— Այդ ի՞նչ է, — հարցրեց Մազդալինան:

— Ս. Գեորգի շքանշանը:

— Դու շքանշա՞ն ես ստացել, — ասաց Մազդալինան ուրախանալով, — դրա համար ես քեզ միայն համբուրել կարող եմ:

Եվ, թեքվելով, երկու անգամ համբուրեց Արզարին, որ աղերսական հայացքով նայում էր նրան:

— Պատմիր:

— Մի փոքր էլ ցած քաշիր վերմակը, և կլսես իմ պատմությունը:

Մազդալինան վերմակն ավելի ցած բերեց, նայեց: Նույն վայրկյանին մի սուր և երկարատև ճիչ թռավ նրա կրծքից:

Նրա գլուխը անգորացած ընկավ Արզարի կրծքի վրա:

Կիտեղի թևերը ուսերից ցած էին ընկած դատարկ, ինչպես լաթի կտորներ...

Երբ ներս վազեց գթության քույրը և Մազդալի-նային ուշքի բերեց, Արզարը հեկեկում էր փոքրիկ մանկան պես:

1916 թ.

ՎՖ. 00935. Պատվեր 99. Տիրաժ 10000.

Տպագրական 11, մամուլ:

Հանձնված է արտադրության 28, II 49 թ.

Ստորագրված է տպագրության 24, III 1949 թ.:

ՀՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից

Պոլիգրաֆ. և Հրատարակչությունների

Վարչության № 3 տպարան,

Ալազերդյան 65, Երևան 1949 թ.

9460 80 4.